

Omskuening og moralsk økonomi i det laugsorganiserede håndværk

Thomas Bloch Ravn

Forhenværende museumsdirektør i Den Gamle By Thomas Bloch Ravn har i mange år haft historien om håndværkerlaugene som interesse. I denne artikel giver han indblik i den anderledes forståelse af økonomi og arbejdsmarked, som prægede håndværket før næringsfriheden i 1862.

Aarhus Rebslaggerlaugs wall-tavle, som viste den rækkefølge, hvorefter de tilrejsende svende skulle omskues til mestrene. Walltavlen kan ses i "Håndværkerne i Baghuset" i Den Gamle Bys Vestergade.

I dagens Danmark er vi vant til, at man kan skifte job, når man vil. Man kan selv bestemme, hvem man vil arbejde for. Og i princippet kan man forhandle sig til lønnen. Tilsvarende vælger den enkelte arbejdsgiver, hvem der skal have jobbet, hvornår og til hvilken løn.

Sådan var det ikke i laugstiden før midten af 1800-årene. I det hele taget var attituden til økonomi, arbejdsmarked og konkurrence så anderledes, at det er svært at begribe for os nutidsdanskere, der jo nærmest opfatter vores økonomiske model med fri konkurrence som naturlig. Dykker man ned i historien og studerer det enorme arkivmateriale om håndværkerlaugene, tegner der sig et helt andet billede, som nok vil forundre mange i dag.

Håndværkshistorie i Den Gamle By

Den Gamle By har altid haft stærkt fokus på håndværket. Det skyldes landets største håndværkshistoriske samling,¹ tidligere museumsdirektør Helge Søgaards doktordisputats om håndværkerlaugene i Aarhus² og en bred vifte af håndværksfagligheder i museets faste stab.

Med afsæt i denne styrke var jeg i årene 2010-2012 med til at udvikle det projekt, der blev til Håndværkernes Gade, der består af to dele.³ Dels befolkede vi flere værksteder i Vestergade med figurer, der viser datidens arbejdsliv, dels arrangerede vi to udstillinger, hvor den ene fokuserer på teknikker i byggefagene, mens den anden følger en håndværker i midten af 1800-årene – helt fra han blev indskrevet som læredreng over tiden som svend til mester.

Undervejs i arbejdet med udstillingsprojektet så jeg for første gang en walltavle, der i dag kan ses i Den Gamle Bys udstilling ”Håndværkerne i Baghuset”. Tavlen stammer fra rebslagerlauget i Aarhus, og undersøger man tavlens brug, åbner der sig en glemt historie om en meget anderledes relation mellem mester og svend og mellem arbejder og arbejdsgiver. Forholdet er samtidig et eksempel på den moralske økonomi, som prægede håndværket i 1500-, 1600-, 1700- og 1800-årene, indtil laugene blev ophævet med næringsfrihedens ikrafttræden i 1862.

Ingen konkurrence om arbejdskraften

I sin disputats om håndværkerlaugene i Aarhus omtaler Helge Søgaard, hvordan tilrejsende svende blev anvist arbejde ved at blive omskuet efter en bestemt rækkefølge, som fulgte walltavlens liste over mestre. Men en nøjere beskrivelse af denne omskuening efter wallen har Søgaard øjensynligt ikke fundet i sine studier. Det ligger dog fast, at omskueningen skulle sikre en ligelig og retfærdig fordeling af de tilrejsende svende mellem laugets mestre.⁴

På den måde var omskueningen med til at sikre, at ingen mester steg for højt, og ingen faldt for dybt. Akkurat ligesom laugenes andre bestemmelser, der havde til formål at begrænse konkurrencen om arbejdskraften. For eksempel den faste svendeløn, som ikke var til forhandling, faste skiftetider, bestemmelser om, at mestrene ikke måtte forlokke hinandens svende, og ikke mindst bestemmelsen om et maksimalt antal svende pr. mester. Antallet svende hos en mester varierede lidt fra fag til fag, men grundprincippet var, at der ikke

måtte være flere svende, end at alle med tiden kunne få foden under eget bord som mestre i laugget.

Omskueningen

Den mest udførlige beskrivelse af omskueningen har jeg fundet under en minutiøs gennemgang af det meget omfattende arkiv fra Københavns Tømrerlaug.⁵

Året er 1732, og stedet er København. Baggrunden er, at de ekstraordinært gode tider for byggeriet – efter Københavns brand i 1728 – øjensynligt havde fristet enkelte mestre til at overtræde bestemmelserne om omskuening. I situationen med mangel på arbejdskraft så laugget sig nødsaget til at bede bystyret, magistraten, om at indskærpe, at omskueningen skulle overholdes.

Magistraten slog fast, at ingen ”Tømmermæster (maae) efter denne Dag understaa sig at antage nogen fremmet og Reisende hertil Staden ankomne Svend udi sit Arbeide, førend samme har været paa Kroen, og efter Oldermændens anstalt er blevet omskouet saaledes, at ligesom Mesterne er gamle til udi Lauget, Saa skal Svennene een efter anden tilbydes Mesterne efter den Tour de udi Lauget for Mestere er indkommen, og naar den ældste Mester da først haver faaet en Svend, skal den efter ham udi Touren følgende Mester tilbydes den Svend som derefter først ankommer, og saaledes Continuere, til enhver Mester udi Lauget er skeed Rætt. Da det atter begyndes oven fra paa Nye med Svennenes omskouning, og skulde det hænde sig, at en Mester som stoed for omgangen at tage Svenne, da icke haver Svenne fornøden, Saa maae den Mester som følger ham, antage den ankommende Svend, og den Mester som lod sig gaae forbi, derimod bie, indtil touren er igennem gaaet, og den kommer til ham paa nye, førend han nogen Svend maa faae. Og paa det at denne anordning desto bedre kand efterkommes, haver Oldermænden at lade en hver Mesters Nafn i Lauget paa en Tavle optegne, som stedse kand være en Rette snor at omskoue efter, at icke nogen skal gaaes forbie”.⁶

Her ser vi både omtalt walltavlen, hvor mestrene er opført, og en detaljeret beskrivelse af, hvordan omskueningen i praksis foregik.

Gammel tradition

Godt et halvt århundrede tidligere finder vi også en beskrivelse af omskueningen hos Københavns Tømrerlaug. Således stod der i

laugsprotokollen under 27. juli 1680, at oldermænd og bisiddere (laugets ledelse) og samtlige tilstedeværende laugsbrødre (mestrene) denne dag havde besluttet, ”at naar nogen fremmede Suenne her ankommendes worder, da Ingen mester wdj laugget dennem arbejde giffue, førend oldermænden førsst derom worder aduescheret, at saadanne Suenne kand ordineris til de mestere, Som dennem best behøffue udj arbejde, och mindst Suenne haffuer”.⁷

Laugshistorikeren Camillus Nyrop antog i sin udførlige beskrivelse af tømmerlaugets historie, at der var tale om en ny vedtægt.⁸ Det er ikke tilfældet. Derimod var der tale om en indskærpelse af en hævdvunden tradition for, at mestrene ikke måtte konkurrere indbyrdes – heller ikke om de tilrejsende svende, som ofte var meget attraktive, idet de havde været på valsen i det store udland og bragte den nyeste faglige viden med hjem.

København omkring 1680 var efter enevældens indførelse og den afsluttede skånske krig en by i voldsom vækst – ikke mindst inden for byggeriet. Det var således i den periode, at store dele af Ny-København blev opført, også Møntmestergården, som kan ses i Den Gamle By. Tiden lagde derfor op til øget konkurrence om den kvalificerede arbejdskraft, som de tilrejsende svende udgjorde.

Når man anskuer notitsen i laugsprotokollen i et længere tidsperspektiv, er det oplagt, at den siger på at opretholde en hævdvunden, solidarisk model for arbejdsanvisning. Når den blev så forholdsvis grundigt beskrevet, skyldtes det, at status quo var blevet afløst af en dynamik og en begyndende konkurrence, der ikke tidligere var set.

Landsdækkende

At omskueingen ikke blot fandtes i de københavnske laug, vidner Aarhusreblagernes walltavle om. I sin doktorafhandling omtaler Helge Søgaard også omskueing inden for både Aarhus Snedkerlaug og Aarhus Drejerlaug.⁹ At skikken med omskueing fandtes hos laug over hele landet, dokumenteres dels i de mange bevarede laugsarkiver, dels af det enorme materiale, der findes som bilag til de laugskommissioner, der blev nedsat i henholdsvis 1794 og 1800. Den store tømmerstrejke i København i 1794 havde nemlig aktualiseret, at regeringen måtte se nærmere på laugssystemet.¹⁰

I en indberetning om Aalborg Snedkerlaug fra efteråret 1800 understreges omskueingens betydning for at sikre mestrene lige vilkår: ”Omskueing holder dette Laug over og paastaar det ville være til skade for den fattige Mester, naar en rejsende Suend kunne tage

Tieneste hos hvilken Mester han ville, hvorimod ved Omskuening enhver Mester kan have lige Ræt og alle være vis paa at faa folk efter Omgangen".¹¹

Materialet fra de nævnte laugskommissioner findes i arkivet fra Danske Kancelli i Rigsarkivet og består af indberetninger fra lokale myndigheder og fra laugene samt indsendte eksemplarer af vedtægter, de såkaldte laugsskråer. Her er det tydeligvis ikke alle, der er opmærksomme på det hensigtsmæssige i at holde sig fra at omtale og beskrive de forhold, der ikke er lovmedholdelige. For mange oplyser nemlig også om, hvordan forholdene rent faktisk var, uagtet at de i princippet var ulovlige – om end i overensstemmelse med sædvanen.

Derfor giver materialet et enestående indblik i, hvordan ét er lov, og et andet er praktisk virkelighed. For gang på gang møder man i indberetningerne eksempler på, at navnlig laugene uden for København, Danmarks eneste store by, umærkeligt havde fået lov til at fungere på stort samme vilkår som tidligere. Også selv om deres økonomiske praksis i princippet stred mod lovgivningen.

Laugenes organisation

Laugene var i udstrakt grad selvstyrende, også selv om staten gang på gang forsøgte at begrænse denne selvrådighed, som man kaldte det. De havde egne domstole, hvor oldermanden og hans bisiddere dømte i interne sager, og hvis de dømte ikke efterlevede laugets afgørelser, fungerede oldermand og bisiddere også som en slags udøvende politimyndighed.¹²

Laugene varetog også uddannelsen af lærlinge og svende, ligesom de skulle godkende mesterstykker. De greb ind over for fuskere og bønhaser, der drev håndværket uden at være mestre i lauget. Som regel skete det ved, at lauget sendte tre mestre ud og konfiskerede vedkommendes værktøj – og så fik han utvivlsomt også en gang høvl.¹³

Det var også laugene, der forhindrede konkurrence mellem mestrene indbyrdes. Det skete blandt andet ved at forhindre "ubillig konkurrence" om den tilrejsende arbejdskraft. Men også ved at håndhæve, at mestrene tog ens priser for deres arbejde og betalte alle svende den samme løn.

Nok så vigtigt var det sociale aspekt med begravelseshjælp og støtte til de fattige. Og som kronen på værket var der de skikke, ritualer og traditioner, der var med til at vise, at laugets håndværkere

Når en rejsende snedkersvend kom til Aarhus, viste svendelaugets herbergsskilt, hvor han kunne henvende sig for at få et måltid mad og en seng at sove i. Derfra kunne han så dagen efter blive omskuet til de mestre, der havde brug for arbejdskraft. Skiltet kan ses i udstillingen "Håndværkerne i Baghuset".

- mestrene med familier samt svende og lærlinge - var noget særligt og adskilte sig fra det pjalteproletariat, der i usikre tider aldrig var langt væk. Den særlige laugskultur blev kaldt zünften, og reminiscenser heraf findes fortsat (om end i afsvækket form) i de ceremonier og fester, der i mange fag markerer, at en lærling nu er blevet svend, ligesom stoltheden ved faget, "das ehersahme Handwerk", også hænger sammen hermed.¹⁴

Moralsk økonomi eller vareøkonomi

Laugene håndhævede en moralsk økonomi, der er et begreb, som den britiske socialhistoriker E.P. Thompson lancerede i 1971.¹⁵ I den moralske økonomi betragtes økonomisk virksomhed som en side af den personlige adfærd, der ligesom de øvrige sider må underkastes de moralske loves forpligtelser.

Blandt andet forsøgte man i fællesskab at regulere økonomien, så enhver inden for faget kunne leve standsmæssigt. Man holdt strengt igen over for tendenser til, at nogle kunne vokse sig store på andres bekostning. Derfor var al konkurrence forbudt, hvilket også gjaldt spekulation og rentetagning, som blev betragtet som åger. Priser og lønninger fastsattes efter *justum pretium*-princippet, som betød, at de nok skulle være erhvervsøkonomisk fornuftige, men de skulle også være retfærdige.

Endelig bør også idealet om barmhjertighed over for de fattige fremhæves. I det hele taget var ærlighed, retfærdighed, lighed og fællesskab inden for standen centrale begreber i datidens økonomiske moralkodeks, og mange af tidens konflikter havde rod i overtrædelser af dette kodeks.¹⁶

Heroverfor står den moderne tids rationelle vareøkonomi, hvor det økonomiske systems markedsstyrede egenlogik i princippet har erstattet moralen som drivkraft. Der er sket en sekularisering af økonomien i den forstand, at moral og økonomi i stigende grad er blevet skilt ad.

Historiens græsrodsniveau

Når man går i dybden med laugenes arkiver, får man et enestående indblik i det, man kan kalde historiens græsrodsniveau. Altså hvordan helt almindelige mennesker levede og arbejdede, og hvilke bekymringer, konflikter, skikke og ceremonier de havde. Laugsarkiverne er i vid udstrækning bevaret og overordentlig omfattende. Det er sjældent at finde et sådant materiale, når vi taler om 1600- og 1700-tallet, idet de sociale fællesskaber på landet ikke har afsat sig synderlige arkivalske spor.

Arkiverne fra laugene er især interessante i brydningstider, hvor forskellige traditioner og opfattelser konkurrerer og skaber konflikter. Brydningerne har nemlig afsat sig klager, indskærpelser og retssager, der giver indblik i forhold, der normalt er underforstået og derfor ikke formuleret.

Som poeten og sangeren Leonard Cohen så smukt har sagt det:

”There is a crack in everything. That’s how the light gets in”. Sådanne cracks, sådanne revner, gør det muligt for historikere at få dybe og detaljerede indblik i forhold, som ellers er usynlige. Sådanne som det her er eksemplificeret med laugstraditionen omskuening efter wallen.

Noter

- 1 Se oversigten i Thomas Bloch Ravn: *Den Gamle By. Et vindue til historien*, Gyldendal 2002, s. 78-95 og 160-191.
- 2 Helge Søgaard: *Haandværkerlavene i Aarhus under Enevælden. En socialhistorisk Studie*, Aarhus 1940.
- 3 *Den Gamle Bys årbog 2012*, s. 93-94.
- 4 Søgaard: *Haandværkerlavene i Aarhus*, s. 69, 74, 80 og 146.
- 5 Thomas Bloch Ravn: *Fra tømmermænd til lønarbejdere og kapitalister*, hovedfagsspeciale i historie, Aarhus Universitet, udgivet i eget tryk 1980.
- 6 Landsarkivet for Sjælland, København Tømmerlaugs arkiv, Kopibog 1712-1799, folie 181-182.
- 7 Landsarkivet for Sjælland, Københavns Tømmerlavs arkiv, Lavsprotokol 1678-1690, folie 62.
- 8 C. Nyrop: "Kjøbenhavns Tømmerlav". *Industrihistoriske Meddelelser*, København 1887, s. 77.
- 9 Søgaard: *Haandværkerlavene i Aarhus*, s. 69, 75-76 og 80.
- 10 I 1987 havde jeg et forskningsstipendium ved Københavns Universitet med et mentalitetshistorisk projekt om forandringerne i arbejdsmoral, tidsopfattelse og individualisme i København 1700-1900. Projektet byggede primært på en gennemgang af arkiverne efter håndværkerlaugene og ligger til grund for denne fremstilling.
- 11 Rigsarkivet, Danske Kancelli. Bilag til Ordre af 8.8.1800 om kommission angående laugene.
- 12 Det i note 10 omtalte forskningsprojekt blev aldrig færdiggjort, da jeg fik ansættelse andetsteds, men jeg publicerede mine foreløbige konklusioner i artiklen "For åben lade", der blev trykt som kronik i *Skalk*, nr. 6, 1988.
- 13 Thomas Bloch Ravn: "Kampen om standsfællesskabet og den zünftige kultur i de danske byer 1660-1857", trykt i *Tre tiltrædelsesforelæsnings ved Aarhus Universitet* 2004, s. 25-40.
- 14 C. Nyrop: *Haandværksskik i Danmark. Nogle Aktstykker samt nogle Oplysninger om Haandværksgebrauch und Gewohnheit*, Kbh 1903. Enkelte nutidige laug, for eksempel Viborg Smedelaug, holder fortsat traditionen i hævd ved deres såkaldte svendeindvielser, se Thomas Bloch Ravn: "For åben lade", *Skalk*, nr. 6, 1988, s. 27.
- 15 E.P. Thompson: "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century", *Past and Present* 50, 1971. Se også Elizabeth Fox Genovese: "The Many Faces of Moral Economy: A Contribution to a Debate", *Past and Present* 58, 1973.
- 16 Thomas Bloch Ravn: "Fortiden i nutiden. Mental inertitet og moralsk økonomi i Danmark fra middelalderen til i dag", i Vagn Wåhlin (red.): *Historien i kulturhistorien*, Aarhus 1988, s. 235-254; Thomas Bloch Ravn: "Historicitetens frygtelige genkomst!", i *Clio i Dallas. Festskrift til Uffe Østergård*, Aarhus 1985, s. 214-226; Wolmer Clemmensen: *De Religiøse Systemers Indflydelse paa de erhvervsetiske Principers Udvikling i Danmark*, doktorafhandling, København 1940.